

KANT'IN VE FOUCAULT'NUN GÖZÜNDEN AYDINLANMAYA BAKMAK

Canan EYİGÜN*

Özet

Aydınlanma, 18. yüzyıl Avrupa'sı düşünce alanında yaşanan köklü değişim dönemidir. Akıl, doğa yasası ve ilerleme gibi kilit sözcüklere sahip olan bu dönem, insan aklının ön plana çıkma çabalarını ifade eder. Bu çalışmada "Aydınlanma Nedir?" sorusuna cevap arayan Kant ve Foucault'nun görüşleri doğrultusunda 'aydınlanma' kavramının açıklanması amaçlanmıştır. Aydınlanmaya dair iki görüş ele alınmış, Kant ve Foucault'nun aydınlanma anlayışları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Kant, Foucault, akıl, ilerleme.

* Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

LOOKING INTO ENLIGHTENMENT FROM THE ASPECT OF KANT AND FOUCAULT

Canan EYİGÜN*

Abstract

Enlightenment is the period of radical change in the field of idea in the 18th century Europe. This period, which has key words such as mind, nature law and progress, expresses the efforts of the human mind to come to the forefront. In this study, it is aimed to explain the concept of enlightenment according to the opinions of Kant and Foucault who are seeking answers to the question "What is Enlightenment?". Two views on enlightenment are taken into consideration; Kant and Foucault's understanding of enlightenment is evaluated.

Keywords: Enlightenment, Kant, Foucault, mind, progress.

* PhD Student, Marmara University, Institute of Social Sciences

Giriş

Aydınlanma Çağı akıl, bilim, ilerleme ve yasa gibi kavramların damga vurduğu bir dönemdir. Bu dönemde aydınlanmacılar ya da aydınlanma filozofları olarak adlandırılan birçok düşünürün karanlık bir dönem olarak görülen Orta Çağ'dan kurtulup aydınlığa kavuşmak için çaba göstermesi söz konusudur.

Aydınlanma anlayışı, başvurulması gereken tek kılavuzun akıl olduğunu ileri sürer. Bu nedenle aklın özgürce kullanımı Aydınlanma döneminin en önemli tartışma konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aklın kamusal ve kültürel olarak baskı altına alınması özgürce kullanımını engellediğinden, bireysel ya da toplumsal mutluluğa ulaşmanın zorlaştığı vurgulanmaktadır. Bireysel ve toplumsal yaşamın yeni bir anlayışla inşa edilmeye çalışıldığı bu dönem, düşünce ve kültür alanındaki değişimleri de tetiklemiştir.

Immanuel Kant'ın 1784'te *Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt* başlığını taşıyan makalesinde yer alan "Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster!" cümlesi, Aydınlanma döneminin parolası olmuştur. Bu makalede Kant'ın insan aklına ve özgürlüğüne atfettiği önemin yanı sıra Aydınlanma'ya ilişkin görüşleri de bulunmaktadır. Kant'tan 200 yıl sonra Michel Foucault'nun 1984'te "Aydınlanma Nedir?" başlığını taşıyan dersinde Kant'ın Aydınlanma anlayışına gönderme yapıldığı görülmektedir.

Çalışmada, 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan değişim ve dönüşüm sürecini anlamak için öncelikle Aydınlanma'nın ne anlama geldiğine ve bu çağın özelliklerine değinilecektir. Aydınlanma Çağı'nın temsilcilerinin kim olduğu, dönemin öne çıkan kurumları ve düşünce yapıları kısaca ele alınacaktır. Daha sonra çalışmanın odak noktasını oluşturan "Aydınlanma Nedir?" sorusuna cevap arayan Alman düşünür Immanuel Kant ile Kant'ın aydınlanma anlayışını yorumlayan ve bazı noktalarına eleştiri getiren Fransız düşünür Michel Foucault'nun Aydınlanma'ya dair görüşlerine yer verilecektir. Bu doğrultuda her iki düşünürün Aydınlanma'ya yönelik düşünceleri değerlendirilecektir.

Aydınlanma'nın Kavramsal Çerçevesi ve Özellikleri

Avrupa'da 1688 İngiliz Devrimi'nden 1789 Fransız Devrimi'ne kadar uzanan, kabaca 18. yüzyıl olarak adlandırılan dönem Aydınlanma Çağı, bu çağın düşünürleri ise Aydınlanmacılar ya da Aydınlanma filozofları olarak adlandırılmaktadır (Ağaoğulları, 2015: 517).

Başka bir tanıma göre Aydınlanma, Avrupa'da 17. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve bu dönemlerin önde gelen filozoflarının aklı insan yaşamında mutlak yön gösterici ve yönetici olarak gördüğü, bilgiye erişme ve aydınlanma yönünde çabaların olduğu, bilimsel keşiflerin hız kazandığı kültürel ve felsefi eleştiri çağına verilen isimdir (Cevizci, 1999: 88). Aydınlanma'ya dair bir diğer tanım ise "Avrupa düşüncesinin, aklın, deneyimin, dinsel ve geleneksel otoritelere kuşkuyla bakmanın ve seküler, liberal ve demokratik

toplumların ideallerinin tedrici biçimde şekillenmesinin vurgulanmasıyla somutlaşan dönemi" (Marshall, 1999: 48) şeklindedir.

Düşünceler yumağı olan Aydınlanma Çağı'nda akıl, bilim, ilerleme ve yasa gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Aklın kullanılmasına ayrı bir önem atfeden bu dönem, 'akıl çağı' olarak da bilinmektedir. Ahmet Cevizci (1999: 31), akıl çağını şu şekilde tanımlamaktadır:

Felsefede 17. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp, 19. yüzyılın ilk yarısına dek uzanan ve her alanda akli temele alan Aydınlanma çağına verilen bir diğer ad. Akıl çağını belirleyen üç önemli kabul vardır: 1. Ezeli-ebedi doğruların oluşturduğu rasyonel bir düzen vardır; 2. insan zihni bu doğruları anlamaya bu hakikatlerin bilgisine ulaşmaya fazlasıyla yetilidir ve nihayet 3. insanın bu doğruları anlamaya yetili olan zihninden başka, aynı doğruları temele alıp seçimde bulunan, bu bilgiler ışığında eylemeye istekli ve yetili bir iradesi vardır.

Aydınlanma, Avrupa'yı kapsayan bir entelektüel hareket olarak olayların ve nesnelerin olduğundan daha iyi olabileceğine yönelik bir optimizm, akla ve düşünceye öncelik veren bir entelektüalizm, toplumsal ve insani olaylara karşı duyarlılık, metafizikle ortodoksinin zayıflamasıyla otoriter kurumlara duyulan saygı bağlamında her yerde benzer özellikler taşımıştır. Dilthey'in kavramlarıyla ifade edilecek olursa aklın özerkliği, entelektüel kültürün dayanışması, ilerlemenin kaçınılmazlığına inanma ve tinin aristokrasisi Aydınlanma'nın çizgilerini belirleyen temalardır (Beck'ten akt. Çiğdem, 2001: 14-15).

Aydınlanmanın en önemli temsilcileri arasında Voltaire, David Hume, Diderot, Rousseau, Helvetius, Condillac, D'Alembert, D'Holbach ve Immanuel Kant gibi isimler bulunmaktadır. Aydınlanma düşüncesi bir sistem kurmayı amaçlayan kuramsal kitaplarla değil, daha çok deneme, roman, hikâye, tiyatro gibi edebi eserlerle ve ansiklopedik çalışmalarla dile getirilmiştir. Bunlar aracılığıyla düşünceye pratik bir boyut kazandırmak, insanı iyileştirip toplumu yeniden düzenlemek amaçlanmıştır. Aralarındaki farklılıklara rağmen bütün Aydınlanma düşünürleri her türlü ön yargıya, boş inanca karşı çıkıp insanın mutlu olmasını sağlayacak toplumsal-siyasal düzene duyulan özlemde birleşmektedirler (Ağaoğulları, 2015: 517-518).

Aydınlanma edebiyat, sanat, bilim, din ve felsefe gibi alanlar aracılığıyla yayılma imkânı bulmuştur. Bütün bu alanların ele aldığı ana mesele ise akıl ve ilerleme inancı olarak karşımıza çıkmaktadır. İlerleme, Marshall'a (1999: 335) göre, bilginin giderek gelişip derinleşmesi ve yaşam kalitesinin artırılmasıdır. İlerlemeci bir anlayışa sahip olan Aydınlanma, insanlardaki cehaletin ortadan kaldırılması, bilen insanın kendisinin efendisi haline gelmesi olarak anlaşılabilir.

Aydınlanma'nın en önemli kurumu olarak 'Ansiklopedi' kabul edilmektedir. Bilgilerin derlenip toplanmasının ve topluma ulaştırılmasının en tipik örneklerinden olan Ansiklopedi, kilise tarafından tepki görmüştür. Ansiklopedi yazarları arasında Diderot, Voltaire, Montesquieu ve Rousseau bulunmaktadır.

Ansiklopedi cehalete, ön yargılara, hoşgörüsüzlüğe, bağnazlığa, dinsel baskılara, siyasal ve toplumsal haksızlıklara karşı kullanılan bir silah konumundadır. Diderot Ansiklopedistlerin parolasını, Voltaire'e yazdığı bir mektupta; "Çürük inançlara, softalara, yobazlara, cahillere, kaçıklara, kötülere ve zorbalara aman yok!" (Diderot'dan akt. Ağaoğulları, 2015: 519) olarak açıklamıştır.

Günümüz dünyasını şekillendiren düşünce yapısı Aydınlanma'nın bir ürünüdür. Siyasal alanda tanrı kökenli olduğu kabul edilen mutlak monarşilerin yerine halk egemenliğine dayanan meşruti rejimlerin gerekçesini sunan "toplum sözleşmesi" anlayışı bu çağda güçlü bir şekilde temsil edilmiştir. Locke, Montesquieu ve Rousseau'nun görüşleri tüm "izm"lerin kökeni olmuştur. Ayrıca günümüz adalet ve özellikle cezalandırmanın amacı anlayışı, Aydınlanma düşünürlerinden Cesare Beccaria'dan kaynaklanmaktadır. Beccaria, doğaya aykırı olduklarından idam ve işkenceye karşıdır. Çağdaş eğitimin temel ilkelerine de ilk olarak Aydınlanma Çağı'nda rastlanmaktadır. Rousseau, *Emile* başlıklı kitabıyla verilen eğitim sonucunda bireyin nasıl bir şekil alacağını açıklayarak modern eğitime kuramsal bir katkı sağlamıştır (Ateş, 2012: 77-79).

Aydınlanma düşüncesi, hümanizmi içinde barındırır. Mutluluğu arama, ahlaklı toplum anlayışı ve savaş karşıtlığı bu dönemde yaşayan düşünürlerin üzerinde kafa yordığı meselelerdendir. Aydınlanma hareketi içerisinde yer alan düşünürler düşünce ve ifade özgürlüğü, dinsel eleştiri, akıl ve bilime duyulan ihtiyaç, toplumsal ilerleme, eğitim, eşitlik, bireycilik gibi kavramlara dikkat çekmişlerdir.

Düşünce ve ifade özgürlüğü Voltaire, Kant ve Hume'un üzerinde durduğu kavramlardandır. Voltaire, zihinsel kölelikten kurtulmak için düşünce ve ifade özgürlüğüne sahip olmanın önemine dikkat çekerken; Hume, cehaleti ortadan kaldırdığına inandığı için bu konuyu ele almaktadır. İnsanların akıllarını kullanmayı öğrenerek doğruyu, gerçeği kavradığı ve mutlu bir toplum olma yolunda ilerledikleri iddia edilmiştir. Eşitliğe önem veren Aydınlanmacıların kadın-erkek eşitliği söz konusu olduğunda farklı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Kadının erkeğe göre hem bedensel hem de entelektüel yönden daha zayıf olduğunu kabul ederler. Zekâ, servet ve cinsiyet bakımından eşitsizliklerin olduğunu ileri süren düşünürler, dogmalardan, ön yargılardan kurtulmayı ve özgürleşmeyi ise bütün insanlar için istemektedirler (Ağaoğulları, 2015: 526-527).

Dine yönelik kuşku ve eleştirel tutum Aydınlanma anlayışına yön veren en önemli özelliklerden biri olmuştur. Din, iktidarlarını korumak isteyen din adamlarının elinde dogmalarla, gizemlerle ve hurafelerle doldurulur. Cehaletin üretildiği ve beslendiği bir alan haline gelen din, insanın aklını kullanmasının önünde engel olarak görülür. Dinin ya da din adamlarının oluşturduğu korkunç ortamdan çıkmak için hoşgörüyü, hoşgörünün hâkim olabilmesi için de merkezi bir iktidara sahip olunması gerektiğine dikkat çekilir. Ağaoğulları'na (2015: 530) göre Aydınlanmacılar, din ile devlet işlerinin kesin bir biçimde birbirinden ayrılmasına işaret eden laikliğe değil; dinsel alanın mutlak bir biçimde siyasi iktidara bağlı kılınması anlamında dünyeviliğe varmışlardır.

Aydınlanma'nın evrensel niteliği bütün insanlarda var olduğu kabul edilen akıl ile açıklanmaktadır. Her bireyin kendisi için doğru ve yararlı olduğuna inandığı şeyi yaptığında toplumsal iyiye ulaşabileceği, böylece evrensel ahlaka da sahip olunabileceği söylenmektedir. Batı kökenli bir anlayışı temsil eden Aydınlanma'nın başka coğrafyalara yayılması edebiyat, sanat ve bilim aracılığıyla gerçekleşmiştir.

İnsanların ne kadar aydınlanırlarsa o kadar özgür olacaklarına inanılan bu dönem, aklın önderliğinde değişime yapılan bir çağrıdır. Aydınlanma, kendi aklını kullanma cesaretini gösteren ve evrensel ilkelere göre hareket eden insanın bozulmuş yapıları değiştirerek yeni, eşit ve mutlu bir düzen kurabileceğine olan inancı yansıtmaktadır.

Kant'ın Aydınlanma Anlayışı

"Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster!"

Immanuel Kant tarafından 1784 yılında kaleme alınan ve "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" başlığını taşıyan makale şöyle başlamaktadır:

Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. 'Sapere aude! Aklını kendin kullanma cesaretini göster' sözü şimdi Aydınlanma'nın parolası olmaktadır (Kant, 1984: 213).

Kant, aklını kullanmayan insanın düşünce ve kanaatlerinde başkalarına bağlı olduğunu söyler ve ekler; "benim yerime düşünen bir kitabım, vicdanımın yerini tutan bir din adamım, perhizim ile ilgilenerek sağlığım için karar veren bir doktorum oldu mu, zahmete katlanmama hiç gerek kalmaz artık" (Kant, 1984: 214). Böylece, tembellik ve korkaklık nedeniyle aklını kullanma cesaretini gösteremeyen insanların çoğunun kendi rızalarıyla erginleşmemiş oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. İnsanın bu ergin olmama durumuna düşmesinin sebebi kendisidir ve bu durumdan kurtulmanın formülü yine kendisinde saklıdır.

Kant, yönetilenler ile yöneticiler arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Denetim ve yönetim işlerini üzerlerine almış kişilerin yönetilenleri diledikleri gibi yönlendirdiklerini söylemektedir. Yönetilenlerin kendi başlarına hareket etmelerinin tehlikeli olduğu ileri sürülerek yönetilenler korkutulmakta, cesaretleri kırılmaktadır. Kant (1984: 214) da "Birkaç düşüşten sonra bunu göze alanlar sonunda yürümeyi öğreneceklerdir" sözüyle, denemekten korkmayan ve aklını kullanma cesaretine sahip olan kişilerin yöneticilerin baskısından kurtulabileceklerini; kendi başlarına hareket etme özgürlüğüne sahip olabileceklerini ifade etmektedir.

Ergin olmayıştan kurtulan pek az kişinin var olduğuna işaret eden Kant, kitlenin aydınlanmasının bireye göre daha kolay olduğunu söylemektedir. Çünkü kitlenin içerisinde bağımsız düşünebilen birkaç kişi her zaman bulunmaktadır. Bu kişiler, önce kendilerini daha sonra da bağımsız düşünmenin kişi için bir ödev olduğunu açıklayarak toplumu boyunduruk altından kurtaracaklardır (Kant, 1984: 214). Kamuyu yavaş da olsa aydınlanma aşamasına taşıyacak bu kişiler aydınlar diye adlandırılan gruptur.

Kant'a (1984: 215) göre, "aydınlanma için özgürlükten başka bir şey gerekmez ve bunun için gerekli olan özgürlük de özgürlüklerin en zararsız olanıdır." Bu özgürlük, akli her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden kitlenin önünde kullanma özgürlüğüdür. Burada Kant'ın, aklın özel ve kamusal olmak üzere iki şekilde kullanımından bahsettiği görülmektedir. İnsanın yalnızca özel işlerinde değil, kitlenin önünde de bağımsız bir akılla düşünebilmesi gerekmektedir. Yalnızca bu tutumun insanlara ışık ve aydınlanma getirebileceği söylenmektedir.

Kendi aklını kullanan kimseler, kendilerinden beklenen toplumsal görevleri en iyi biçimde yerine getirebilen kimselerdir. Bunlar, kamu işlerini sürdürürken çeşitli bürokratik ve siyasi mekanizmalara itaat etmek yerine sorgulayan, görüş bildiren ve öneriler üreten kişilerdir. Kendilerini yalnızca içinde yaşadıkları topluma değil, tüm insanlığa karşı sorumlu hisseder, eylemlerinde kararlılık ve cesaret gösterirler (Saygın, 2013).

Kant aklın kamusal kullanımında özgür, özel kullanımında ise özgür olmadığı sonucuna varmaktadır. Aklın kamusal olarak kullanılmasını, bir bilginin bilgisini ya da düşüncesini onu izleyenlere, okuyanlara yararlı olacak bir biçimde sunması olarak açıklamaktadır. Aklın özel olarak kullanımı ise, kişinin kendi işi çerçevesinde kendisine emanet edilen bir görevi yerine getirmesi şeklinde yorumlamaktadır. Kamunun çıkarlarını etkileyen bazı işlerde belirli mekanizmalara gerek duyulur ve bu durumlarda akli kullanma tartışmasına izin verilmez, itaat beklenir. Örneğin, bir vatandaşın kendisine düşen vergiyi ödememesi bu tür davranışları yaygınlaştıracığından kişi cezalandırılabilir. Ancak bir bilgin olarak aynı vatandaş kamu önünde vergilerin adaletsizliğinden bahsettiğinde, yurttaşlık yükümlülüklerine karşı gelmiş sayılmamaktadır. Bir papaz işi gereği kilisenin öğretilerine uygun bir şekilde dini öğretmekle yükümlüdür. Kilisenin hizmetkârı olarak görevine uygun bir biçimde vaaz verirken kişisel görüşlerine yer veremediğinden dolayı özgür değildir, otorite adına konuşmak zorundadır. Din adamının cemaat önünde aklını bir eğitimci gibi kullanması, aklın özel kullanımındadır. Buna karşın bir bilgin olarak yazılılarıyla halka hitap ederken ise, aklını kamu hizmeti amaçlı kullanır ve bu durumda da kendi adına konuşmanın sınırsız özgürlüğünden yararlanmış olur (Kant, 1984: 216).

Din, Kant'ın üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Kant'a (1984: 220) göre "din bakımından ergin olmayış her şeyden çok daha tehlikeli, zararlı ve onur kırıcıdır." İnsanların kendi çabalarıyla dogmaların, haksızlıkların üstesinden gelecekleri, birtakım uydurma ölçütlerin ortadan kaldırılması için çalışacakları ileri sürülmektedir.

Kant 18. yüzyılı 'aydınlanmış bir çağ' olarak değil, 'aydınlanmaya giden bir dönem' olarak görmektedir. İnsanların, başkalarının rehberliğine ihtiyaç duymadan hareket edebilmesi, evrensel aydınlanmaya ulaşabilmesi için daha fazla yol alması gerektiğini, kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan yavaş yavaş kurtulduğunu vurgulamaktadır. "Friedrich Yüzyılı" olarak da adlandırdığı bu dönemde ender de olsa aydınlanmış bir hükümdar ve yöneticiye rastlamak mümkündür (Kant, 1984: 219-220). Bilim ve sanatla ilgili konular üzerinde söz sahibi olma ya da koruyuculuk rolü yöneticilerin çıkarlarına uygun düşmemekle birlikte, bu alanlarda özgürlük tanıyan bir yöneticinin ilerici bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. Kant için vatandaşların akıllarını özgürce kullanmasına izin veren, yasalar hakkındaki görüşlerini önemseyen aydınlanmış bir yönetici, vatandaşların istedikleri konularda düşünmelerine izin veren ama itaat etmelerini bekleyen yöneticidir.

Bu noktada yasal despotizm olarak da adlandırılan, mutlak bir güçle donanmış bulunan ve Aydınlanma'nın ilkelerini benimseyen, uygulayan monarşik bir siyasal yapı olarak tanımlanabilecek 'aydın despotizmi' anlayışı ortaya çıkmaktadır. Temelinde Platon'un 'filozof-kral' saptaması yatan aydın despotizmi, filozofların aydınlanmış ya da aydınlanmaya yatkın olan yöneticilerle kurdukları ilişkilerle beslenmiştir. Kant'ın Prusya Kararı II. Friedrich'e yaptığı göndermelerin yanı sıra, Voltaire'in II. Friedrich ile kurduğu yakın ilişki ve Diderot'yu mali sıkıntılarından kurtaran, kütüphanesini satın almasından sonra koruma görevi veren Rus Çariçesi II. Katerina ile kurduğu ilişki aydın despotizminin örneklerini oluşturmaktadır. Despotlar filozofların saygınlıklarından yararlanırken, filozoflar da savundukları görüşleri monarklar aracılığıyla hayata geçirebilecekleri inancındadırlar (Ağaoğulları, 2015: 534-536).

Kant aklını kullanma, özgür düşünme ve özgür davranmaya dair görüşlerini şu şekilde sonlandırmaktadır (1984: 221):

Özgür düşünme ve eyleme, yönetimlerin, yani hükümetlerin ilkelerini de etkileyecek ve kendilerine göre insanı kullanarak onu sömürebilecekleri ya da ondan yararlanabilecekleri düşüncesi, makinadan daha fazla şey ifade eden insanın insansal onuruna uygun davranma düşüncesine dönüşecektir.

Kant'ın Aydınlanma anlayışı insana ve onun aklına olan inancı barındırmaktadır. Ona göre akıl yoluyla hayatın anlamını çözmeyi başaran insan erginleşmektedir.

Foucault'nun Aydınlanma Anlayışı ve Eleştirisi

Foucault için Aydınlanma kendi düsturunu, kendi kurallarını formüle eden ve genel düşünce tarihi karşısında olduğu kadar şimdiki zaman karşısında da duran, kendi tarihsel konumunu görebileceği bilgi, cehalet ve yanılsama biçimleri karşısında da yapmak zorunda olduğu şeyleri söyleyen bir dönemdir (Foucault, 2014: 166).

Foucault, Kant'ın "*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*" adlı metninde ele aldığı meselenin şimdiki zaman; yani güncellik meselesi olduğunu söylemektedir. Felsefenin ilk kez kendi söylemsel güncelliğini sorunsallaştırdığı bu metin, genelde bir insan topluluğuna ait olma sorununu değil; insanın kendi güncelliğinin karakteristik özelliğini yansıtan kültürel bütünlükle ilişki içinde olan belirli bir "biz"e ait olma sorunudur (Foucault, 2014: 164). Burada Foucault'nun Aydınlanma'ya ilişkin vurgulamak istediği şimdikiye dair bir düşünüşe sahip olması ve farklı olanı arama çabası içerisinde olmasıdır.

Aydınlanma'yı 18. yüzyıldan bu yana düşüncelerimize nüfuz etmiş bir felsefi sorun olarak gören Foucault, Aydınlanma'nın tarihsel bir boyuta sahip olduğunun da altını çizmektedir. Aydınlanma ya da akıl sorusunun Kant'tan günümüze kadar bütün felsefi düşüncelerde var olduğunu, Kant'ın hem tarihte bir olay, bir kopuş, bir altüst oluş, bir başarısızlık olarak, hem de tarihte ve insanlığın ilerlemesinde etkili bir değer olarak güncelliğin devrimsel yüzüyle karşılaştığını (Foucault, 2014: 171) ifade etmektedir.

Foucault, Kant'ın Aydınlanma'yı hemen hemen negatif bir biçimde ele aldığını, onu bir çıkış yolu olarak tanımladığını söylemektedir. Kant'a göre Aydınlanma'yı karakterize eden çıkış, insanları "olgunlaşmamışlık" statüsünden kurtaran bir süreçtir. Olgunlaşmamışlıktan kast edilen şey irademizin aklımızı kullanmamızın gerekli olduğu durumlarda başka birinin otoritesini kabullenmeye sürüklenmesidir (Foucault, 2014: 176). Burada Kant'ın insanın yerine düşünen bir kitaba, vicdanının yerini tutan bir din adamına sahip olduğunda kendi aklını kullanmayı önemsememe durumlarına dair verdiği örneklerle gönderme yapılmaktadır.

"Aydınlanma, istenç, otorite ve aklın kullanılması arasında önceden var olan ilişkinin değişikliğe uğratılmış bir hali diye tanımlanmaktadır." Kant'ın çıkışı belirsiz bir şekilde gösterdiğini söyleyen Foucault, bu çıkışın bir olgu, bir süre olarak nitelendirilmesinin yanında bir görev olarak sunulduğunun altını çizmektedir. Yani Kant'taki, insanın ergin olmama statüsünden bizzat kendisinin sorumlu olduğu ve bu durumdan kurtulmanın yolunun kendisinde gerçekleştireceği değişikliklerle mümkün olduğu vurgusu Foucault (2014: 176) tarafından da yapılmaktadır. Aydınlanma'nın parolası olarak kabul edilen "Aklını kullanma cesaretini göster!" sözü insanın hem kendisine hem de başkalarına önerdiği bir yönerge olarak kabul edilmektedir. Foucault'ya (2014: 177) göre:

Aydınlanma, hem insanların topluca katıldıkları bir süreç hem de kişisel olarak gösterilebilecek bir cesaret edimi diye düşünülmelidir. İnsanlar tek bir sürecin hem unsurları hem de failleridir. Sürece katıldıkları ölçüde aktör olabilirler ve söz konusu süreç, insanlar bu sürecin gönüllü aktörü olmaya karar verdikleri ölçüde gerçekleşir.

Foucault, Kant'ın aklın özel ve kamusal kullanımı için yaptığı açıklamaları eleştirmektedir. Kant'ın yaptığı ayırım aklın kamusal kullanımda özgür, özel kullanımda ise itaatkâr bir durumda olması gerektiğini söylerken; Foucault, terim olarak bakıldığında bunun vicdan özgürlüğüne zıt bir durum oluşturduğuna dikkat çekmektedir. Kant'ın özel-kamusal alan karşıtlığının özgürlükle olan bağına

şüpheyile yaklaşmakta ve sorunun her durumda aklın kullanımına ihtiyaç duyulan kamusal biçimi nasıl alacağını ve insanların bilme cesaretini nasıl gösterecekleri sorunu olduğunu dile getirmektedir (Foucault, 2014: 178). Foucault'ya göre Aydınlanma sadece bireylerin düşünce özgürlüklerinin güvence altında olduğunu görecekları bir durum değildir. "Aklın evrensel, özgür ve kamusal kullanımları üst üste bindiği zaman orada Aydınlanma vardır" (Foucault, 2014: 179).

Foucault'nun Kant'a getirdiği bir diğer eleştiri de kamusal alanda istenilen değişikliklerin yönetici tarafından yapılması gerektiğini umması aşamasındadır (2014: 179):

Kant, sonuç olarak da II. Friedrich'e pek gizli olmayan bir biçimde bir tür sözleşme-rasyonel despotizmin özgür akılla sözleşmesi denebilir buna- yapmayı önerir: Özerk aklın kamusal kapsamda ve özgürce kullanılması, itaat etmek gereken siyasi ilkenin evrensel akılla uyumlu olması koşuluyla, itaati sağlamanın en iyi güvencesi olacaktır.

Aydınlanma'yı eleştiri çağı olarak da gören Foucault, Kant'ın metninin eleştirel düşünce ile tarih üzerinde düşünmenin kavşağında durduğunu söylemektedir. Bu metnin yeni olan yanı *bugün* üzerine düşünmesidir (Foucault, 2014: 180).

Modern felsefe kavramına da değinen Foucault, bu felsefenin iki yüzyıl önce sorulan "Aydınlanma nedir?" sorusuna cevap arayan bir felsefe olduğunu, modernliğin ise kaçıp giden şimdiye duyarlı olma olgusu değil, şimdiyi "kahramanlaştırma" isteminden oluştuğunu dile getirmektedir (Foucault, 2014: 182). Belli bir dönemin karakteristik özelliklerini simgeleyen modernleşmenin Aydınlanma'nın devamını ve gelişmesini ifade ettiği iddiası, tıpkı Kant'ın metninde göze çarpan güncel olanı anlama meselesiyle örtüşmektedir.

İnsanın şimdiyle olan ilişkisini tarihsel boyutuyla ve özerk bir özne olarak kurmayı sorunsallaştıran ve bu durumun felsefi bir sorgulamayla Aydınlanma'da kök salığını vurgulayan Foucault, aynı zamanda bizi Aydınlanma'ya bağlayabilecek bağın sadakat değil tam tersine tarihsel varlığımızın bir eleştirisi olacağını söylemektedir (Foucault, 2014: 184).

Foucault'nun Aydınlanma'nın şantajı olarak bahsettiği durum ise, ya Aydınlanma'dan yana ya da Aydınlanma'ya karşı olma baskısıdır. Aydınlanma'nın büyük ölçüde bağlı olunan siyasi, ekonomik, toplumsal, kurumsal ve kültürel olaylar bütünü olarak ayrıcalıklı bir analiz alanını oluşturduğunu, hakikatin gelişmesi ve özgürlük tarihinin birbirine bağlanma girişimi olduğunu kabul eden Foucault, Aydınlanma'nın asıl anlamını kendini basitleştirici ve otoriter bir alternatif biçimde sunabilecek her şeyi reddetmesiyle bulduğunu belirtmektedir. Aydınlanma'nın iyi ve kötü yönlerini bulmak için diyalektik düşünceyi devreye sokmak gerekmektedir (Foucault, 2014: 185). Foucault, entelektüel ve siyasi bir ikilem olarak dayatılan Aydınlanma'dan yana ya da Aydınlanma'ya karşı olma şantajından kurtulmanın bireyin kendisine ve geçmişine ilişkin edindiği bilinci aydınlığa kavuşturması için atması gereken önemli bir adım olarak görmektedir.

Foucault, Kant eleştirisini tarihsellik boyutuyla sürdürür. Bu tarihsellik, öznenin bir akış içerisinde olmasıyla hümanizm karşıtlığı bir zemin hazırlarken deneyimin geçiciliği gösterilerek tümele karşı tikele dikkat çekilmektedir (Kulak, 2016). Hümanizm ve Aydınlanma'yı birbirinden farklı gören Foucault, ikisinin gerilimli bir ilişki içerisinde olduğunu söylemektedir. Aydınlanma'nın Avrupa toplumlarının gelişmesinde yer alan bir olaylar bütünü ve karmaşık bir tarihsel süreç olduğunun unutulmaması gerektiği, hümanizmin ise Avrupa'da zaman içinde daima değer yargılarıyla ortaya çıkan, defalarca boy gösteren temalar bütünü (Foucault, 2014: 185) olduğunu vurgulamaktadır. Foucault'ya göre Aydınlanma özgür, eşit, felsefi, bilimsel, toplumsal, siyasi, sanatsal ve kültürel yönleri bulunan bir harekettir. İlkel olarak yenilikçi olan Aydınlanma, tarihsel olarak da köklü değişimlerin peşinde olduğundan ilerlemecidir. Uzun bir süreç olarak düşünülmesi gereken Aydınlanma, Fransız İhtilali'yle soluklanmış, son bulmamıştır (Göçmen, 2013).

Ön yargılardan, boş inanç ve safsatalardan uzak durulduğunda özerk ve evrensel bir özne tasarımına ulaşılabileceğine inanan Kant'ın aksine Foucault, böyle bir öznenin varlığından söz edilemeyeceğini savunmaktadır. Özne her zaman ve her yerde tarihsel bağlamda oluşmakta ve Aydınlanma öznenin bu özelliğini görmezden gelmektedir. Özne, iktidar ilişkilerinden kopuk değildir ve zaman-mekân öncesi bir özne tasarımı Aydınlanma'nın yanılığıdır. Öznenin verili olmayıp inşa edilen bir varlık olduğu gerçeği ve bu inşa sürecinde genel kuralların olmayışı Aydınlanma'nın gözden kaçırdığı noktalardandır (Saygın, 2013). Öznenin kendisi hakkındaki düşüncelerini oluşturan bilgi eksenini, iktidar eksenini ve etik eksenden söz eden Foucault (2014: 191), tarihsel bir ontoloji içerisinde bilginin öznelinin kurulduğundan bahsetmektedir.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra Foucault (2014: 192), Aydınlanma'nın bizi hâlâ olgunlaştırmadığını; Kant'ın akıl yürütmelerinin ise, şimdiki zaman ve kendimiz üzerinde eleştirel sorgulamaya yönlendirdiğinden dolayı anlam ifade ettiğini söylemektedir.

Sonuç

Akıl, bilim, ilerleme, yasa, özgürlük gibi konuları ele alan Aydınlanma Çağı günümüzde de devam eden tartışmaların tohumlarının atıldığı dönemdir. 'Düşünceler yumağı' olarak da adlandırılan bu dönemde her alanda aklın temel alınması, insan aklı ve iradesine olan inanç ön plana çıkmıştır. Edebiyat, sanat, bilim, din ve felsefe gibi alanlar vasıtasıyla topluma ya da etkilemek istediği kitleye ulaşmayı amaçlayan bu hareket, insanın başkalarının aklına ihtiyaç duymadan hareket edebileceğini; başvuracağı tek kılavuzun kendi aklı ve iradesi olduğunu savunmaktadır. İnsanın aklını kullanma cesaretini gösterebilmesi için eğitilmiş, en önemlisi de özgür olması gerekmektedir.

Akla yaptığı vurgu nedeniyle 'Akıl Çağı' olarak da bilinen Aydınlanma, özgürlük ve eşitlik meselelerine de fazlasıyla değinmiştir. İnsanların felsefi eşit-

liğini dile getiren Aydınlanma filozofları yasalar önünde herkesin eşit olduğunun altını çizmişlerdir. Ancak söz konusu kadınlar olduğunda farklı bir durum takınan, kadının erkeğe göre hem bedensel hem de entelektüel yönden zayıf olduğunu söyleyen, cinsiyetlerin hukuksal eşitliğini görmezden gelen filozofların çağına çelişkiler çağı da demek mümkündür. Öyle ki Voltaire'in "Hepimiz insan olarak eşitiz, ama toplumun eşit üyeleri değiliz" sözü politik ve sosyo-ekonomik eşitsizliklerin, insanlar arasındaki ayrımın varlığını göstermektedir. Yine bu dönemde bazı Aydınlanmacıların aydın despotizmini meşru hale getirme çabaları, insanın özgür olduğu ve aklını bir başkasının boyunduruğu altında kullanmaması gerektiği düşüncesine ters düşmektedir.

Kant, aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmadan kullanmanın özgür düşünme ve hareket etmek için gerekli olan en önemli şey olduğuna "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" adlı yazısında sıkça yer verirken bir yandan da aklın özel ve kamusal kullanımı adı altında düşüncede özgürlüğe sınırlama getirmiştir. 'Friedrich Yüzyılı' olarak da adlandırdığı dönemin aydın despotizmini nasıl onayladığını göstermiştir. Aydınlanmış ya da aydınlanmaya yakın olan yöneticilerin daha fazla güçleri olursa kötülüklerle mücadelede daha güçlü olacakları düşüncesi, filozofların yöneticilerle yakın ilişki kurmalarını meşrulaştırarak görüşü oluşturmuştur. Ancak bu yöneticilerin tiranlığa kayan keyfi uygulamaları filozofları bir süre sonra bu anlayıştan uzaklaştırmıştır. Aydınlanma filozoflarından Diderot'nun bir dönem yakın ilişkiler kurduğu Çariçe Katerina için ifade ettiği "Tanrı bizi bu filozof bozuntusu hükümdardan korusun" sözü, bu konudaki görüşlerin değiştiğini göstermektedir. Aydınlanma'ya ulaşmak insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olmama durumundan akli aracılığıyla kurtulmasıyla mümkündür. Kant içinde yaşadığı dönemi aydınlanmış bir dönem olarak görmemiş, Aydınlanma'ya giden bir dönem olarak adlandırmıştır. Bu da Aydınlanma'nın tamamlanmamış bir süreç olduğunu göstermektedir.

Foucault, şimdiki zamanın eleştirisini barındırdığı için Kant'ın Aydınlanma'ya dair görüşlerini değerli bulmuştur. Aydınlanma'nın tarihsel boyutuna dikkat çeken Foucault, insanın olgunlaşmasındaki siyasal ve toplumsal etkilere değinmiş, Kant gibi insanın olgunlaşmamasındaki temel suçun insana ait olduğunu söylemiştir. Foucault, Aydınlanma'yı insanların hem unsur hem de birer fail olarak katıldıkları bir süreç olarak görmüştür. Aydınlanma'dan söz edebilmek için bu süreçte hem özel hem de kamusal aklın beraber kullanımından da söz etmek gerektiğini belirtmiş, aydın despotizmi anlayışına ve itaat kültürüne karşı çıkmıştır. Aydınlanma'ya götürecek olan şeyin sadakat değil eleştiri olduğunu vurgulayan Foucault, taraf tutmaya ya da karşı olmaya zorlayan Aydınlanma'nın şantajını da eleştirmiştir. Foucault'nun öznenin tarihsel bağlam içerisinde oluştuğunu dolayısıyla ön yargılardan uzak bir evrensel özne inşasının mümkün olmadığını savunmuştur. Aydınlanma'nın öznenin zaman ve mekânla olan ilişkisini görmezden gelen anlayışını eleştirmiş, verili olmayan öznenin çeşitli kodlar aracılığıyla inşa edildiğine dikkat çekmiş, insanlığın hâlâ olgunlaşmadığını söylemiştir.

Sonuç olarak Aydınlanma'nın tamamlanmamış olduğunu söyleyen Kant ile insanlığın hâlâ olgunlaşmadığını söyleyen Foucault'nun bu noktada birbirlerine yaklaşıklarını söylemek mümkündür. Hem Kant hem de Foucault akıl yoluyla hayatın anlamını çözmeyi başaran insanın erginleşeceğine inanmış, ancak böyle bir olgunluğa ulaşılmış dönemin henüz yaşanmadığını belirtmişlerdir.

Kaynakça

- Ağaoğulları, M. A. (2015). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ateş, T. (2012). *Siyasal Tarih*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çiğdem, A. (2001). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*. (I. Ergüden ve O. Akınhay, çev.). İstanbul: Ayrintı Yayınları.
- Göçmen, D. (2013). Adorno/Horkheimer ve Foucault'nun Aydınlanmacılık Eleştirisi ya da Aydınlanmacılığın Anlamı Nedir?. https://dogangocmen.files.wordpress.com/2013/11/adorno_horkheimer_foucault-ve-aydc4b1nlanmacc4b1lc4b1k.pdf. 25 Kasım 2017.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş Yazılar*. (N. Bozkurt, çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kulak, Ö. (2016). Kant ve Foucault: Aydınlanma, Devrim ve Toplumsal Değişim. <https://viraverita.org/yazilar/kant-ve-foucault-aydinlanma-devrim-ve-toplumsal-degisim>. 26 Kasım 2017.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akınhay ve D. Kömürcü, çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Saygın, A. (2013). Kant'ın Aydınlanma Görüşü ve Foucault'nun Eleştirileri Üzerine. https://www.academia.edu/29148072/Kant_%C4%B1n_Ayd%C4%B1nlanma_G%C3%B6r%C3%BC%C5%9F%C3%BC_ve_Foucault_nun_Ele%C5%9Ftirileri_%C3%9Czerine_Alk%C4%B1m_Sayg%C4%B1n_Kahve_Molas-%C4%B1_12.04.2013-26.04.2013. 24 Kasım 2017.

